

Репресії 20-30-х рр. на Житомирщині

Посилення авторитарних тенденцій, згорання демократичних програм, намагання реабілітувати Й. Сталіна й сталінізм в сучасній Росії зумовлюють важливість та гостроту обраної теми. Радянський авторитаризм почав з абсолютною однозначністю демонструвати свою сутність з кінця 20-х — поч. 30-х рр. ХХ ст. Під репресії потрапили представники різних соціальних, національних та релігійних груп.

Житомирщина з давніх часів являла собою поліетнічний регіон. Перші єврейські та польські поселення з'явилися на території Волинської губернії ще у XVI ст. За переписом 1897 р. тут проживало 395782 євреїв, у 1913 р. єврейське населення складало 554451 осіб (14,5%). Чеські колонії з'явилися у 1861 р., тоді Волинь населяло 8000 чехів, у 1884 р. — особи. Німецькі колоністи також почали заселяти Волинь у XIX ст. [6, с 88—89].

Заданими всесоюзного перепису населення 1926 р. УССР у Волинському окрузі проживало:

Таблиця 1. Дані всесоюзного перепису населення 1926 р. у Волинському окрузі [2].

Національність	Все населення	Населення міста	Сільське населення
Українців	461293	63084	398209
Поляків	86627	7803	78824
Чехів	3704	432	3272
Німців	50294	2381	47913
Євреїв	65589	54855	10734

Рішенням XII з'їзду РКП(б) (квітень 1923 р.) було закладено основи політики коренізації. Коренізація виступила одним з елементів радянської суспільства, хоча і являла собою певний відступ від «генеральної лінії» партії. Це було так зване Ленінське танго — крок вперед, два назад. На папері вона мала на меті виключно позитивні наміри. Проте, реалізація даного проекту передбачала цілковитий контроль над національним розвитком і придушення в зародку будь-яких проявів «буржуазного націоналізму». Про це свідчать висловлювання Наркому освіти України О. Шумського та Й. Сталіна. О. Шумський зазначив: «Зростання української культури й української інтелігенції йде швидким темпом, що коли ми не візьмемо в руки цього руху, він може піти мимо нас» [3, с. 414—415]. Й. Сталін відповів схваленням: «У заявах Шумського... є деякі слушні думки. Справді широкий рух за українську культуру і українську громадськість почався і росте на Україні. І віддавати цей рух у руки чужих елементів не можна ні в якому разі» [3, с. 415].

У 20-х рр. відбувався інтенсивний розвиток національних громад та їх активне залучення до політичної, економічної й суспільної діяльності. Подібне послаблення допустили з метою пошуку серед представників різних національностей партнерів у розбудові комунізму. Це дало змогу розвивати місця компактного проживання, створювати національні сільські та районні ради. За задумом патрійного керівництва, подібне самоврядування мало б сприяти у побудові комунізму. Проте, саме така форма проживання й діяльності дозволила національним меншинам зберегти свою самобутність і відстоювати власні права. У 1924 р. ЦКНМ видав лист «Про виділення однорідних в національному відношенні адміністративно-територіальних одиниць в місцевостях проживання польського населення». Після постанови ВУЦВК 1925 р. «Про низове районування», в якій було зменшено кількість жителів, необхідну для утворення сільських і районних рад, у Волинській губернії було утворено 14 польських і 18 німецьких рад [7, с. 4].

У 30-х рр. Радянський Союз розпочав підготовку до війни, у цій ситуації виникла потреба у додаткових досліджень прикордонних територій, до яких належала і сучасна Житомирщина. Було зроблено висновок, що саме негативний вплив національних громад заважає побудові комунізму і гальмує створення колгоспів, що і призвело до утиску національних прав і розпуску громад. Зокрема, постанова Політбюро ЦК КП(б)У «Про реорганізацію національних районів та сільрад УРСР у звичайні райони та сільради» передбачала ліквідацію національних сільських та районних рад. 17 серпня 1935 р. рішенням Політбюро ЦК КП(б)У розформовано польський Мархлевський та німецький Пулинський райони, на їх основі було створено новий Червоноармійський район, а центр Пулино перейменовано в Червоноармійськ. У квітні 1939 р. аналогічною постановою Мархлевський район перетворено у Щорський район, а Мархлевськ у Щорськ [7, с. 8—9]. Аргументували такі дії відсталістю національних районів, в яких переважало і розвивалося індивідуальне господарство. Не зважаючи на достатньо високі врожаї, національні ради були звинувачені в нерентабельності, в гальмуванні створення колгоспів і перешкоджанні колективізації.

Результатом політики щодо національних рад наприкінці 30-х рр. була ліквідація національного районування. Радянська Україна як номінальна одиниця тоталітарної, однопартійної держави не могла дозволити існування та розвитку національних меншин, а тим більше існування окремих адміністративних одиниць.

На кожну адміністративну одиницю видавався ліміт репресій за I (розстріл) та II (ув'язнення) категорією у співвідношенні 3 до 1. Хворобливе бажання перевиконувати поставлені плани призвело до значного збільшення репресивних справ, тому місцеві керівники зверталися із проханнями про підвищення ліміту. Так, нарком внутрішніх справ І. Леплевський тричі звертався за таким збільшенням, в результаті сам був страчений.

Число категорій, що підлягали репресіям, постійно збільшувалося, здійснювали суди та виносили вироки так звані трійки. Так, за 1937—1938 рр. було засуджено 681692 особи, 3 них трійками — 631897.

Житомирщина зазнала масштабних утисків не тільки щодо українців, а й щодо всіх національних меншин, що широко були представлені на цій території. Начальник УНКВС Г. В'яткін у своїй записці зазначав заступнику наркома внутрішніх справ УРСР Д. Гричухіну від 3.08.1938 р., що з 1937 р. по серпень 1938 р. в Житомирській області було розсекречено 206 польських боївок, 18 німецько-фашистських штурмових загонів, 4 чеські повстанські дружини та 26 українських повстанських комітетів, що керували 77 загонами повсталих. У загальному було ув'язнено більше 6000 чоловік, з них 2888 українців, 2126 поляків, 1068 німців та 89 чехів. У вересні 1938 р. розгляд справ по контрреволюційній діяльності було передано на розгляд трійок. Фактично за півтора місяці було засуджено 4165 осіб, з них 38 ув'язнені, інші — засуджені до смертної кари [6, с 94—95]. Таким чином ми можемо зауважити, що під репресії за участь, як правило, в неіснуючих організаціях потрапили представники найбільших національних меншин Житомирщини.

Житомирська дослідниця Т. Рафальська наводить інформацію про три найбільш гучні сфабриковані справи, що стосувалися національних меншин:

Справа Волинського центру «ПОВ». Слідство стверджувало, що під керівництвом цього центру перебувало 206 повстанських загонів, які проводили антирадянську діяльність і готувалися встановити на Житомирщині польський фашистський режим. У результаті було засуджено 100 чоловік, які були розстріляні 4 жовтня 1938 р. [6, с 97];

Справа Волинського фашистського центру. По цій справі було засуджено 350 осіб до вищої міри покарання рішенням трійки у 1932 р. Всі засуджені мали німецьке коріння, керівні

посади займали лікарі, проте представлені були різні прошарки суспільства, включаючи і партійних представників [6, с 97—98]; «Чеське дружество». За версією слідства організація була заснована ще в 1919 р. Головною діяльністю було шпигунство на користь Чехословаччини. Рішенням відомої вже нам трійки в 1938 р. було розстріляно 80 чоловік [6, с 97—98].

Єврейська громада також зазнавала утисків. На початку 30-х рр. було викрито ряд сіоністських нелегальних організацій, наприклад у Пулинську — «Гашомер-Гацоїд» [6, с 98—99]. Крім того, у томах «Реабілітовані історією» зустрічаємо свідчення про Романівську організацію «Гелоцуд». Але при спілкуванні зі знавцями ідишу, представниками єврейських громадських організацій, було з'ясовано, що ймовірно при записі було допущено помилку і назва організації певно звучала як «Гехолуц», що в перекладі означає «першопроходець/піонер».

Значний відсоток євреїв спостерігався серед членів партії есерів та меншовиків. Що в умовах монополізації політичного життя комуністичною партією, надало їм статусу ворогів народу. За антирадянську діяльність, загрозу комуністичній владі до страти було засуджено житомирських рабинів: А. Є. Кельмана, Ш-3. А. Фріумана, М. Хасіна [6, с 99].

У зв'язку з поліетнічністю регіону, на Житомирщині існувала велика кількість різних конфесій, що представляли різні національності групи. За період 1918—1980 рр. було репресовано більше 600 служителів різних конфесій: 587 — православних; 28 — римо-католицьких; 25 — протестантських; 15 — іудейських [5, с 1—2].

Нерідко звинуваченням у шпигунстві та контрреволюційній діяльності на користь Польщі висувались проти представників римо-католицької церкви. Станом на квітень 1937 р. на території Житомирського району та міста діючими залишилися 13 церков, 17 було закрито, діяв один костюл, капличка, для великої єврейської громади діючими залишили 8 синагог, закрили — 34. Було закрито всі монастирі та лютеранські громади. Така ж тенденція була характерна і для області [5, с 15—16].

Часто релігійні споруди вилучали під приводом необхідності їх використання у цілях розбудови комунізму. Із костелів робили клуби, бібліотеки, адміністративні будівлі. У гірших випадках їх просто забивали дошками і залишали руйнуватися. Найгіршим варіантом можна вважати перетворення церков на сараї, колгоспні комори, корівники чи інші будівлі колгоспного призначення. Також релігійні будівлі часто розбирали на будівельні матеріали.

Таблиця 2. Дані всесоюзного перепису населення 1939 р. в УРСР Житомирська область [4].

Національність	Все населення	Населення міста	Сільське населення
Українців	1315520	183640	1131880
Поляків	105298	25393	79905
Чехів	5927	899	5028
Німців	36356	4638	31718
Євреїв	125007	100872	24135

Остаточно політика Сталіна проявилася в такому явищі як Великий терор. Жорсткі заходи у придушенні опозиції та будь-якого інакodomства спрямовувались на утримання одноосібної влади. Державний апарат примусу працював цілодобово не допускаючи навіть можливості відходу від генеральної лінії партії.

Репресії у країні почалися ще в 20-х рр. Якщо на початку заходи були обережними і вимагали якогось підґрунтя, то з другої половини 30-х рр. каральні операції проходили без суду та слідства. Для знищення людини було достатньо доносу у спеціалізований орган державного управління, приналежності особи до певної етнічної групи, необережного висловлювання, критики в бік влади.

Репресивні заходи на Житомирщині було легко обґрунтувати шпіонажем чи участю у контрреволюційній діяльності, адже регіон межував з буржуазними країнами.

Тоталітарний сталінський режим фізично винищував представників будь-яких груп (національних, етнічних, релігійних, культурних), які могли являти гіпотетичну або реальну загрозу режиму. Було репресовано: українців 24081, з них розстріляних 8622; поляків - 10283, розстріляно - 6802; німців - 4245, розстріляно - 2577; євреїв -1464, розстріляно - 469 [6, с 99-100]. Такі втрати призвели не просто до знищення значної частини населення, а до занепаду їх національної культури, мови та традицій.

1. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. У 2 кн. Кн. 2 / В. Овсієнко. - Харків: Харківська правозахисна група; Київ: Смолоскип, 2005. - 352 с
2. Всесоюзная перепись населения 1926 года. - М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1928-29. - Том 10-16. [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://demoscopere.ru/weekly/ssp/sng_nac_26.php?reg=1762/
3. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб / О. Бойко. - Київ: Академвидав, 2006. - 686 с.
4. Всесоюзная перепись населения 1939 года. Таблица 15д. Национальный состав населения. РГАЭ. Ф. 1562 Оп. 336 Д. 970 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://demoscope.ru/weekly/ssp/reg_nac_39_gs.php?reg=3&gor=1&Submit=OK
5. Рафальська Т. Л. Репресивна політика радянської влади проти духовенства та віруючих на Житомирщині у 20-х - початку 30-х років ХХ ст. / Т.П. Рафальська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. - Вип. 6. - Серія 6: Історичні науки. - Київ, 2010. - С 177-186.
6. Рафальська Т.П. Національні меншини Житомирщини в ХХ столітті: від «коренізації» до «великого терору» / Т.П. Рафальська // Наукові записки. Історичні науки. - Вип. 33 - 2008. - С 88-102.

7. Гуцало Л. В. Національне районування на Волині в 1920-1930-х роках (на прикладі польського та німецького населення) / Л. В. Гуцало // Наукові записки КДПУ. Серія: Історичні науки. - Кіровоград: КДПУ, 2015. - Вип. 22 - С 51-56.